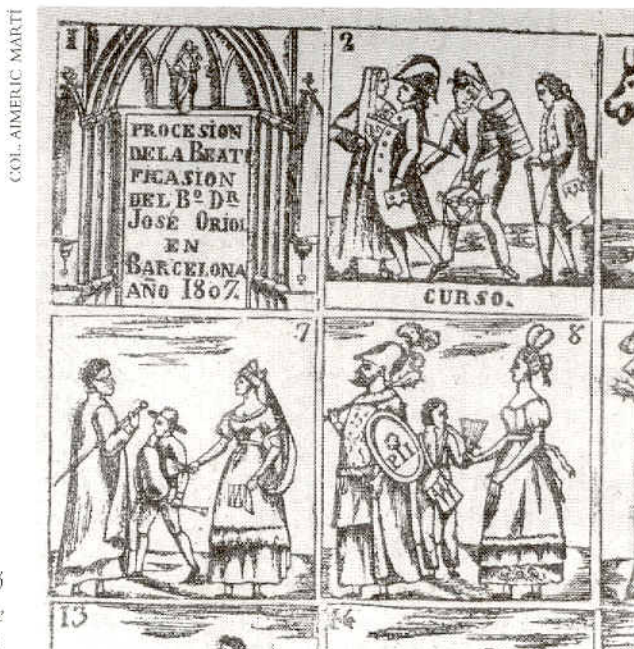

GEGANTS MOROS, ÀRABS, ALARBS, AGARENS, SARRAÏNS I SIMILARS

Jan Grau

Auca de la processó per la beatificació de sant Josep Oriol.

DE GOLIAT A FERRAGUT

Els primers gegants documentats a partir del segle XV són personatges de caire bíblic, elements teatrals creats per fer pedagogia religiosa a les representacions de les processons de Corpus. En general, i llevat dels casos en què a la documentació consta simplement la denominació de gegant, aquests personatges representaven Goliat i Samsó, a més de sant Cristòfol, si bé aquest darrer sembla bastant generalitzat, que més que una figura gegant, més o menys com les coneixem avui, es tractava d'un home dalt de xanques. La constància d'aquests tres personatges com a gegants, la trobem estesa per tot Europa i, encara que minvada, ha arribat fins avui; per exemple, la majoria de gegants d'Àustria representen Samsó, a Bèlgica trobem algun Samsó i diversos Goliats, i a

Holanda trobem algun sant Cristòfol, tots plegats, reminiscències d'aquells personatges originals, escollits per la seva fama de gegants més que pel bàndol al qual pertanyien. Fins al segle XVII, a Catalunya només tenim referències concretes sobre l'aparença o la personalitat d'un gegant, el de Barcelona de 1424, que si bé la documentació no ens diu el seu nom, de la frase «Lo rey david ab lo giguant» se'n desprèn que es tractava del Goliat bíblic.

En algun moment aquests gegants primerencs catalans, amb un currículum clarament religiós, fan un tomb cap a d'altres personatges. Fins al segle XVI no trobem documentades les gegantes, concretament la primera a Tortosa, com consta a la relació de despeses de 1548 al Llibre del Clavari de la ciutat. D'ençà d'aquell primer Goliat, tots els gegants i gegantes que apareixen no tenen nom i si el

tenen, el desconeixem, així com tampoc tenim constància del seu aspecte o qui representaven. El primer gegant que sense cap dubte podem anomenar «moro», coincideix també amb el primer que coneixem amb nom propi, i el trobem emmullerat. En el *Llibre Verd* de Vilafranca del Penedès, en relació a la processó que té lloc per la canonització de sant Raimon de Penyafort, de l'any 1601, hi ha uns versos de Salvador Comelles que diuen així:

Stant mirant
viu arribar
quem va spantar
un bell gigant
que va dansant
ab sa muller
portan paper
davant escrit
jou he llegit
de veritat.

Jo só Ferragut sforat
que fas tremolar lo món
sinó lo benaventurat
que de mi ha triunfat
lo invisible Sant Ramon.

Possas entorn
Ja jagantesa
ab molta pressa
ley vaix llegir
vull vos o dir
per mon deport
mon marit teniu conhort
queus haja vençut un sant
com és lo de Peñafort
alla hont va la gent de fort
anem y los dos dansant.

Segurament no és accidental ni tampoc una llicència poètica el fet que S. Comelles anomenés d'aquesta manera el gegant. En Ferragut era el cabdill moro més te-

19

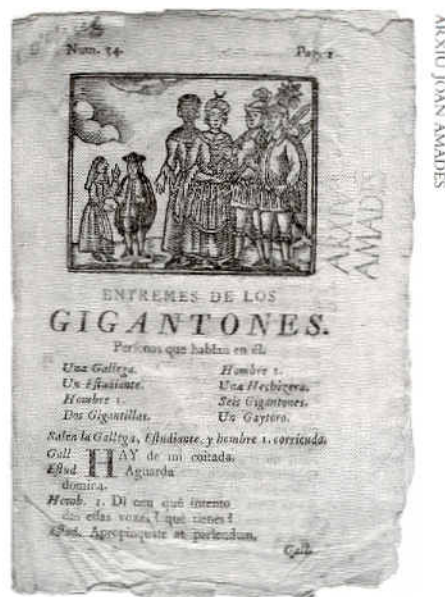
PARLEM DE...

mible al qual s'enfronta Rotllan a Roncesvalles en la desfeta de la rereguarda de l'exèrcit de Carlemany, segons el poema èpic del segle XI, *La Chanson de Roland*. L'epopeia i el seguit de llegendes que se'n van derivar estaven de moda al segle XVII i van arribar amb més o menys vigència fins al segle XIX, al marge dels testimonis llegendaris arribats fins avui, especialment a les comarques gironines i als Pirineus, com és el cas de la cadira de Carlemany a la catedral de Girona o el mall de Rotllan a la Guingueta d'Àneu, per citar-ne un parell d'exemples.

El romanço més antic que es coneix sobre el tema carolingi i les seves gestes al nostre país, és de 1631, imprès per l'estamper barceloní Josep Bernado: *SILVA DE VARIOS ROMANCES*. *Ahora de nuevo recopilados los mejores Romances de los tres libros de las Sylva, y añadidos los de la Liga. Y en esta ultima van añadidos, el de la muerte del Rey D. Felipe II y el despendimiento, y encarnación de la infanta Doña Isabel de la Paz Archiduquesa de Austria, y los quatro de Don Alvaro de Luna. Y tres Romances de la enfermedad y muerte del Rey D. Felipe III.* L'edició més tardana completa, basada més en els romanços que en la *Chanson de Roland*, és de 1889 i va ser publicada per l'editor Joan Llorens, de Barcelona: *Història de los grandes hechos y maravillosas hazañas del emperador Carlomagno y de los doce pares de Francia*.

Més tardans, però també del segle XVII, trobem d'altres romanços a València i a Madrid, fet que ens deixa clara la popularitat del poema èpic en aquells temps. Per tant, no és gens estrany trobar el Ferragut, un moro gegantí i terrible, curiosament, com diu la *Chanson*, descendent del llinatge de Goliat, fent pública, per mitjà d'un paper escrit, la seva submissió a sant Raimon de Penyafort. Era un recurs mediàtic de l'època: es tractava de mostrar la imatge d'un dolent de categoria, un campió de la maldat, naturalment musulmà, que se sotmetés a sant Raimon per destacar el poder de la seva santedat, legitimant d'aquesta manera la seva canonització.

MEXIU JOAN AMADIS

Entremès de los Gigantones, publicat el 1779.

MUSTAFÀ, EL GEGANT DEL PI

Després d'aquest gegant moro, no en tornem a trobar fins al segle XVIII, amb els gegants de la parròquia del Pi, de Barcelona. La primera referència d'aquests gegants és de 1601, també per la canonització de sant Raimon de Penyafort, quan per una banda els trobem a la processó juntament amb els de Santa Maria del Mar i els de Sant Cugat del Rec, i per l'altra una referència específica, no sabem si del mateix gegant desaparellat o a un altre, que ens diu que va sortir a la processó de la parròquia del Pi el 2 de juny, «un gegant fet de cartró». El fet d'estar fet de cartró es remarca a les cròniques de l'època, perquè en aquells moments la majoria dels gegants eren fets de fusta o de guix. La referència següent és de 1624 i en els comptes hi surt una despesa sense especificar destinada als gegants. La següent és de 1772, data fins ara considerada d'estrena dels gegants actuals del Pi. Aquests gegants, els originals dels quals es conserven a la parròquia, compten amb unes còpies fidels que són les que surten actualment al carrer. Els caps antics són fets de tires de fusta tallada encastades i aquesta tècnica ens porta al segle XVIII, fins i tot abans.

Pel detall de les despeses de 1772 només podem extreure que

avenen virolats d'indumentària pels onze pans de tafetà amb aigües, i a les despeses de 1780 destaca el cost per daurar el barret del gegant. No sabem si per la seva indumentària semblaven moros o no. A l'auca de la processó per la beatificació de sant Josep Oriol, de 1807, hi apareixen cinc parelles de gegants dibuixades: la segona correspondria, per la indumentària, als gegantons del Pi i la tercera són els gegants grossos del Pi, identificats per l'escut. En aquesta imatge, si hem de guiar-nos per l'aspecte que presenten, no podem considerar que tinguin l'aspecte de moros. Rafael d'Amat i de Cortada, baró de Maldà, en el seu *Calaix de Sastre*, amb data 6 de juny de 1798, descriu la parella del Pi com «Lo gegant ab la porra al coll i cota de Pilat, i la gegantessa —curiosa la gent de com l'haurien vestida—, segons la tan ridícula, extravagant i poc honesta moda de les senyores, d'aire de taco», és a dir, la descripció de nou anys abans confirma la imatge de l'auca. No és fins a 1860 quan trobem que van vestits a la moresca, perquè a la detallada partida de despeses específica entre d'altres anotacions: «Seis chailes de seda a listas para turbantes y fajas de los gigantes grandes», «Un esplín de plumas para el turbante del Gigante», «Otro ídem para la Giganta», «Pulseras, pendientes, collar y adornos para el turbante de perlas». La documentació s'atura el 1870, any

en què deuriem deixar de sortir, restant arraconats a les dependències de la basílica fins a la seva recuperació el 1960, quan van adoptar l'aspecte actual de moros i els van batejar amb els noms de Mustafà i Elisenda. No sabem perquè prenen l'aspecte de moros l'any 1860 i potser podem atribuir-ho al mateix motiu que molts d'altres gegants moros de finals del segle XIX.

DE TURCS A MOROS

La paraula *moro* deriva del mot grec *mavros*, que vol dir 'fosc' i, per derivació, 'obscur'. Com adjectiu seria sinònim de bru, però també de desconegut o misteriós; en aquesta línia, els follets gallescs són anomenats *mouros* i en canvi el moro sarraí gairebé no té cap mena de tradició a Galícia. Abans d'usar la paraula moro per referir-se als musulmans, trobem que s'usen mots com sarraí, alarb, agarè... i, sobretot, turc. Això segurament es deu a la força de l'Imperi otomà a partir del segle XV, amb la conquesta de

Constantinoble i la destrucció de l'imperi bizantí per Mehmet II, que va portar les fronteres otomanes fins a l'Europa central. Aquest domini otomà de l'Orient mitjà i bona part de l'Europa costanera amb la Mediterrània va durar fins a finals del segle XVII.

A nivell de referències de cultura popular trobem els turcs documentats al *Llibre de les Solemnitats de Barcelona*, en els «Capítols concordats entre els consellers de la Ciutat i els cònsols i prohoms dels cotoners per l'entremès de Sant Sebastià i esmenes posteriors» (15 novembre 1437-17 abril 1439). En aquest entremès de Sant Sebastià i els cavalls cotoners, els dolents no són els soldats romans de l'emperador Dioclecià, que van matar el sant com és de precepte, sinó que, en una adaptació del guió, els dolents són els arquers turcs a les ordres del mateix Gran Turc. És possible que aquesta adaptació es degués a un fet similar al que hem comentat del Ferragut: es tractava de transmetre als espectadors la imatge d'uns dolents el màxim de temibles possible.

Del segle XVIII trobem el text d'una representació còmica amb gegants, *Entremés de los Gigantones*, editat a Barcelona per Matheo Barceló i, segons la Biblioteca de Catalunya, publicat el 1779. El document és interessant perquè és una obra de teatre en la qual, a més dels actors, hi participen sis gegants i dos gegantons, que al final de l'obra fan un seguit d'evolucions i diverses danses. D'aquests sis gegants, una parella són negres, una altra, turcs i la tercera, que no està especificada, suposem que eren cristians. És la primera vegada que trobem una referència a gegants turcs i, sobretot, la primera vegada que trobem representades diverses races en una comparsa de gegants. Existeixen poques imatges de gegants al segle XVII, una d'elles, de Sevilla, del 1747, corresponent a les festes per l'exaltació al tron de Ferran VI, i de les tres parelles de gegants i una de gegantons que hi surten representats, només una parella són d'una altra raça, uns negres. De Catalunya, de la gran quantitat de relacions de processons i de despeses d'aquesta època, no hi ha cap indicació que ens doni prou detalls per descobrir si hi havia gegants, turcs o moros. Es pot suposar, per exemple, que un dels gegants de Reus de 1725 ho fos, ja que segons escriu el 1866 Andreu de Bofarull, dels quatre gegants, «*El de menor talla empuñaba un alfanje con el cual amenazaba un culebrón enroscado en el opuesto brazo. [...] Su pareja era de raza negra.*» D'altres casos, com el de Tarragona, el 1765, sabem que el gremi de fusters tenia cinc gegants i un d'ells era negre, segurament el desaparellat, però, dels altres quatre, no en coneixem cap descripció.

EL SEGLE XIX, EL SEGLE DELS GEGANTS MOROS

Es podria dir que el segle XIX és el segle dels gegants moros, que no de les gegantes: elles sempre han mantingut una aparença pròpia distanciada de la dels gegants. No

ARXIU CUYÁS-AEFF

Gegants del Pi ballant davant Santa Maria del Pi de Barcelona (1981).

21

PARLEM DE...

sabem com anaven vestides les gegantes abans del segle XVIII: la primera referència concreta és la que ens dona el baró de Maldà, explicant que la geganta anava «currutaca» o «d'aire de taco», és a dir, a la moda del moment, i els gravats de l'auca de la processó per la beatificació de sant Josep Oriol ho confirmen, contrastant l'aspecte de les gegantes amb la indumentària de guerrer clàssic dels gegants. És en aquest segle quan comencen a proliferar gegants moros per diferents motius i aquest cas es dona a tota la Península. Cap dels gegants de la comparsa dels antics gegants de Toledo, construïts a Barcelona el segle XVIII, alguns dels quals, restaurats, encara surten al carrer, no representaven personatges de cap altra raça.

Pel que fa a altres països, els gegants moros hi són escassos, llevat d'algun, com el colossal Jan Turpin, d'11 metres, de Nieuwport (Bèlgica), que pot emparentar-se amb els moros per l'immens turbant que porta, però que ni pel nom ni pel seu paper en la història i la llegenda locals el podem considerar sarraí ni de lluny. De fet, és normal, perquè la relació natural amb els països àrabs és a través de la Mediterrània i els països riberencs no tenen gegants, llevat d'Itàlia, que justament compta amb un bon nombre de figures a Sicília i a Calàbria, però que principalment representen sants.

Just iniciar-se el segle XIX, o potser una mica abans, trobem a Reus (Baix Camp) la primera comparsa catalana de gegants de diverses races. Es tracta de les parelles de Vitxets, d'Indis i de Moros, els primers representant Europa, els segons, Amèrica i els tercers, Àsia. S'ha especulat molt sobre la data d'estrena d'aquests gegants, baral·lant-se la possibilitat que fossin de finals del segle XVIII o que s'estrengessin per la col·locació de la primera pedra del canal de Reus a Salou, que mai va arribar a ser una realitat. En general s'ha acceptat la segona hipòtesi, però també porta controvèrsia, perquè diferents au-

(a)

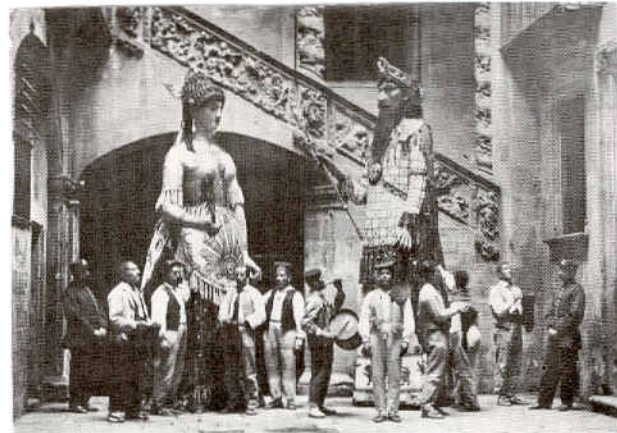
(b)

(c)

(d)

(e)

(a) Gegants de Tarragona; (b) Gegants moros de Lleida; (c) Gegants moros de Tortosa; (d) Gegants de Vic; (e) Els gegants de Santa Maria del Mar representen el rei Assuer i la reina Ester, amb un estil babiloni molt acurat. En certa manera per ubicació territorial també els podem anomenar moros.

Font: (a), (c) i (e) Arxiu Joan Amades; (b) Arxiu Cuyàs-AEEF; (d) Col. Jan Grau / Robert.

tors daten l'estrena el 1802, el 1803, el 1805 i el 1806. La data que actualment s'accepta com a bona és la de 1805 i l'any passat Reus se'n va fer ressò celebrant el bicentenari dels gegants; ara bé, el diari *La Renaixença* de l'1 de juny de 1902 dona la notícia del centenari de les tres parelles, és a dir, que no queda clar. Els gegants moros, que inicialment representaven el conti-

nent asiàtic, van passar a fer-ho d'Àfrica el 1956, quan a Reus es va estrenar la parella de japonesos. El conjunt es va completar el 1989 amb la parella de negres, representant la raça que faltava.

La tendència a fer les races es generalitzà al segle XIX i, en alguns casos, al XX. Un bon nombre de poblacions compten amb una comparsa d'aquest tipus, tot i que moltes

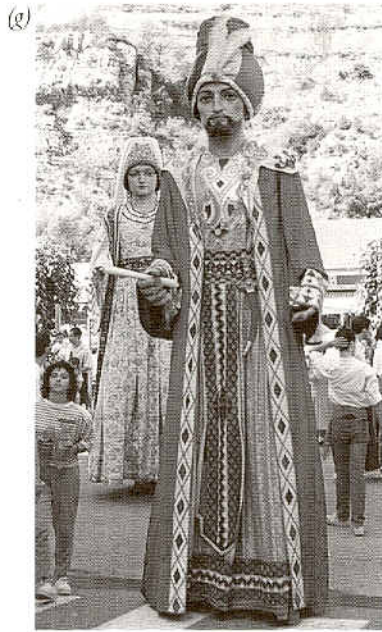
(f)

(h)

(i)

(g)

(j)

(f) Gegants moros de Badalona; (g) Gegants de la Seu d'Urgell; (h) Gegant moro de Barri Nou de Cardona; (i) Geganta de Caldes d'Estrac; (j) Gegants moros de Reus

Font: (f) Lluís Ardèvol; (g) Elisabet Giró; (h), (i) i (j) Col. Jan Grau.

vegades no són conjunts tan complets com els de Reus. València, Ontinyent, Lleida, Tortosa, Pamplona, Burgos... comptaven i compten amb gegants representant diverses races. Aquest corrent de moda al segle XIX es vincula a una visió universalista de les comparses de gegants. El XIX, però, ens porta també d'altres gegants moros que no sabem per quin motiu ho van

ser, com és el cas dels del barri de la Closa, de Montbrió del Camp (1814), els antics de Tarragona, actualment del Cós de Bou (1825), o els de la ciutat de Tarragona (1851).

A finals del segle XIX trobem que un seguit de gegants canvien la indumentària per la moresca, segons Joan Amades, en relació al domini colonial del Marroc a par-

tir de 1860 i fins a inici del segle XX. Aquest és el cas dels gegants de Manresa, de Vic o de Vilafranca del Penedès, per exemple, que durant un període relatiu d'anys anaren vestits de moros.

EL SEGLE XX, GEGANTS MOROS PER MOLTS MOTIUS

Al segle XX hi arriben uns pocs gegants moros que ja tenien aquest aspecte i no hi ha excessives novetats fins a la República. La postguerra ens porta pocs gegants moros i els que es creen són segones parelles de poblacions que ja tenien una parella de cristians, gairebé totes representant els Reis Catòlics. Curiosament, acostumen a ser gegants de lloguer que comercialitzaven empreses com El Ingenio i la Casa Paquita, de Barcelona, o la Casa Closa, de Sabadell. Trobem molts pocs gegants moros nascuts durant la postguerra, si exceptuem recuperacions de figures desaparegudes durant la Guerra Civil, com és el cas de Vilanova i la Geltrú, que el 1948 va estrenar l'actual parella de moros, copiats de l'anterior desapareguda en el tragí de la guerra.

Un cas apart és el de Lleida, on cada governador civil nou que entrava regalava una parella de gegants, arribant a tenir una comparsa de deu gegants, completada el 1977 quan el governador de torn va regalar un Quixot i una Dulcinea, fets a Saragossa per l'empresa Aragonesa de Fiestas. Aquesta darrera parella resta desada a les dependències municipals perquè mai ha agradat els lleidatans i per la seva manufactura de qualitat relativa, que no està en consonància amb la resta de gegants de la ciutat.

L'arribada de la democràcia i la recuperació de les tradicions fa que moltes poblacions restitueixin gegants desapareguts i moltes altres poblacions que no en tenien es facin amb una o més parelles de gegants. Com a referència estadística, el 1979 existien a

Catalunya uns 500 gegants, el 1990 arribaven al miler i actualment superen els 3.000. La nova etapa porta noves idees, que concreten els gegants com a elements simbòlics de la localitat. Se'ls hi teixeix una personalitat, se'ls hi posa un nom i, si pot ser, se'ls nodreix amb una història o llegenda que els legitimi com a element identitari de la població, i a partir d'aquí ens podem trobar motivacions diverses per les quals s'estrenen gegants moros.

Trobem, per exemple, els gegants moros creats a partir de la dècada de 1970, vinculats a la història o el nom de la població, com seria el cas de la Ràpita del Penedès (1987) o la Pobla de Mafumet (1993). D'altres, com els del barri Nou de Cardona, lligats a llegendes ben tradicionals com la de la Torre de la Minyona (1980), o els de Siurana (1977), vinculats a la llegenda del Salt de la Reina Mora. També n'hi ha vinculats a llegendes genèriques, com els de Badalona (1982), que representen un moro que feia incursions a les nostres costes i una pubilla badalonina. També trobem casos curiosos de poblacions que van adquirir gegants molt bé de preu i no els va preocupar que representessin moros, com és el cas de figures fetes per Antonio Mirete Rubio, de Múrcia, representant un moro i una hebrea, que podem trobar a Avinyó (1970) o a Vilanova del Camí (1972).

ELS GEGANTS MOROS: DE DOLENTS A EXÒTICS

A tall de resum, els gegants moros han seguit tres patrons ben diferenciats. Per una banda, l'exotisme de voler representar races o ètnies diferents, formant part de comparses més o menys complertes. En general, assumint papers secundaris però en igualtat de condicions que els seus companys. Per una altra, el protagonisme de llegendes o fets històrics més o menys vinculats a la seva població, de vegades pacífics i revestits de

dignitat, com correspon a una icona local i que com a tal ha de ser respectat i, fins i tot, venerat. D'altres vegades són els dolents al servei de la situació dramàtica de la llegenda i, naturalment, si són moros, tenen molt de guanyat a l'hora d'identificar-los com a dolents, contraposats a l'heroï o a l'heroïna, que acostumen a ser de casa. El tercer patró és el que ens arriba del Ferragut, el descendent d'aquell Goliat primigeni, el dolent de la batalla de Roncesvalles, que hi deixà la pell, però també li féu la pell a Rotllan. Un dolent molt dolent i si a més és sarraí, millor que millor de cara a l'imaginari popular alimentat durant tants de segles.

Els arquetips s'alimenten de prejudicis i condicionants que formen part de la nostra història, forjant-se a mida que es nodreix la memòria col·lectiva, i és el poble l'únic propietari que pot, si vol, canviar-ne el signe, perquè si es pretén fer per força en favor de d'allò que és políticament correcte, no només esdevindrà postús, sinó que anirà en detriment de la identitat corresponent.

Al poble mexicà d'Alaquinez existeix un dansa de cavallets que ve de molt antic i sembla que va ser portada pels colonitzadors. Inicialment sembla que en aquesta dansa, com en una versió dels turcs i cavallets de casa nostra, eren

uns genets els bons, identificats amb els colonitzadors i els seus aliats locals, que lluitaven contra uns indígenes dolents. Amb el temps s'han canviat els papers i els genets són bons igualment, però indígenes, ja sense diferenciar si eren els aliats o no dels colonitzadors i aquests, naturalment, ara van a peu i han esdevingut els dolents. Tot plegat, una mica moro, és a dir, obscur.

BIBLIOGRAFIA

- DD.AA. *Els Gegants del Pi*. Barcelona: Comissió de Restauració - Gràfics Cap, 1960.
- AMADES, Joan. *Gegants, nans i altres entremesos*. Barcelona: La Neotípi, 1934.
- CURCÓ I PUEYO, Jordi. «Lo Marraco» i els gegants de Lleida i comarques. Alcoletge: Editorial Ribera i Rius, 1996.
- GRAU, Jan. *Gegants*. Barcelona: Editorial Columna, 1996 (Col·lecció «Terra Nostra», 37).
- MONTAGUT I RODRÍGUEZ, Lluís. *Els gegants de Tortosa. (Història, llegenda i altres comentaris)*. Tortosa, 1996 (El Pont de Barques, núm. 2).
- SALVAT I BOVÉ, Juan. *Los gigantes y enanos de Tarragona*. Tarragona: Ajuntament, 1971.
- SOLANA I VALLS, Ricard. *Llibre dels Gegants i altres entremesos de Reus*. Reus: Carrutxa, 1987.
- SOLER I BORDES, Joan; et al. *Dels gegants de Vilafranca*. Vilafranca del Penedès: Geganters de Vilafranca. Caixa del Penedès, 1986.

TALLER DE LUTHERIA

SERGI MARTÍ

Especialistes en instruments d'arc

Restauració

Servei de recollida

Venda d'instruments d'estudi

Instruments antics d'alta qualitat

C. Penyalgosa, 7, baix 46006 València

Tel-Fax: 96 241 90 99 · www.taller-lutheria.com · e-mail: taller-lutheria@ctv.es

Caramella

REVISTA DE MÚSICA I CULTURA POPULAR

GENER - JUNY 2007

XVI

- Els moros en la cultura popular
- Carles A. Juste *lo Beethoven*
- El So Antiu de Mutxamel
- Trobada de Cantadors a Espolla
- L'Espunyolet de Torelló
- El flabiol de Ciutadella
- La falla Arrancapins

PREU: 6,50 €